

Рясоніжка велика (*Neomys fodiens*) в Національному природному парку «Дністровський каньйон»

Олександр Вікірчак

Національний природний парк «Дністровський каньйон» (м. Заліщики, Україна)
e-mail: ol_vikirchak@ukr.net; orcid: 0000-0002-2683-9213

VIKYRCHAK, O. The Eurasian water shrew (*Neomys fodiens*) in the Dniester Canyon National Nature Park. — Literature data on population dynamics of the Eurasian water shrew in Ukraine for the last 100 years are analysed. New, data on current finds of the studied species in the region of the Dniester Canyon NNP (southern part of Ternopil Oblast, Ukraine) are presented with body and skull measurements of the captured individuals being indicated. Potential habitats suitable for Eurasian water shrews have been identified. Water bodies on the banks of which the species' habitats were identified are typical for the Dniester Canyon NNP, so it can be assumed that the studied species is widespread in its territory and in the immediate vicinity. However, the abundance of the species is low. The main way to protect the species is the preservation of its undisturbed habitats. Threats for the species include the reduction of suitable habitats and water pollution by chemicals from orchards and crop fields. The species should be included into the list of animal species needing special protection in Ternopil Oblast.

Вступ

При вивченні фауністичних комплексів мікромамалій мідичеві (Soricidae) часто залишаються поза увагою. Зокрема, є дуже небагато відомостей про сучасне поширення рясоніжки (кутори) великої, *Neomys fodiens*, тоді як близький вид — рясоніжка мала (*N. anomalus*), що є «червонокнижним», — частіше привертає увагу дослідників (Мерзлікін 2010). Повною мірою це стосується і регіону Західного Поділля (Шевчик 2013; Штик 2021).

На Тернопільщині відомі знахідки рясоніжки великої у Бережанському та Зборівському районах (Татаринів 1973; Талпош & Пилявський 1998: 44). Вони віддалені від регіону наших досліджень на 50–100 км. У технічному завданні до створення Національного природного парку «Дністровський каньйон», підготовленому на кафедрі зоології Тернопільського ДПУ імені В. Гнатюка, цей вид для території Парку не вказано.

Завданням цього дослідження було довести проживання виду в межах НПП «Дністровський каньйон» для включення у списки фауни Парку, встановлення його чисельності й розробка природоохоронних рекомендацій, оскільки з аналізу літературних даних вималювався негативний тренд популяції виду в цілому для України за останні 100 років (табл. 1).

Таблиця 1. Оцінка тренду популяцій рясоніжки великої за останні 100 років в Україні й регіоні досліджень (згідно з даними з літератури)

Автор, рік	Регіон	Оцінка чисельності
Шарлемань 1920	В Україні загалом	Звичайна і дуже поширена
Підоплічко 1929	Правобережна Україна (крім західних областей)	Автор дослідив 489 екземплярів рясоніжки великої, здобутих із пелеток. Значна представленість виду в живленні сов, свідчить про їх високу чисельність
Абеленцев & Підоплічко 1956	В Україні загалом	«Щільність популяції звичайної кутори не скрізь однакова; найчисельніша ця тварина в місцевостях з високою вологістю (Карпати, Прикарпаття і західне Полісся), а на південний схід її чисельність поступово зменшується» с. 182
Татаринов 1973	Західні області України	«У різних ландшафтних зонах чисельність кутори приблизно однакова і невисока».
Талпош & Пилявський 1998	Тернопільська область	Виявлена у Бережанському та Зборівському районах (без оцінки чисельності)
Слободян 2010	ПЗ Медобори (Тернопільська обл.)	Під час вивчення фауни мікромамалій рясоніжка звичайна не виявлена
Загороднюк & Пірхал 2013	Вінницька область	Сучасна чисельність виду рясоніжка велика оцінена як «досить звичайний»

Матеріал

Для виявлення рясоніжки у біотопах, придатних для проживання виду, проводили візуальні спостереження, зважаючи на денну активність звірків (Абеленцев & Підоплічко 1956: 182) та експонування впродовж доби коротких пастко-ліній із 25 живоловок. Усього за період із 2012 по 2021 рр. у характерних для рясоніжки біотопах було проекспоновано 400 пастко-діб і зроблено близько 50 спроб візуального виявлення звірків.

У результаті було візуальне спостереження 1 особини, виявлено 1 мертву особину та відовлено 4 особини пастками.

Результати та їх обговорення

Біотопи

НПП «Дністровський каньйон» площею майже 12 тис. га. розташований у долині р. Дністер та його лівих приток у межах Тернопільської області у двох фізико-географічних районах: Монастириському горбогірному лісовому районі Розтоцько-Опільської горбогірної області (північніше р. Стрипи) та Західно-Подільської височинної області (південніше р. Стрипи) (Ковалишин 2011). Вказані райони серед іншого відрізняються і представленістю біотопів

придатних для проживання рясоніжки великої. У Монастириському горбогірному лісовому районі Дністер протікає широкою долиною. Тут зустрічаються стариці, меліоративні канали, заболочені вільхові ліси.

У Придністровському природному районі Дністер та його притоки мають характер псевдогірських річок, течуть по вузьких каньйоноподібних долинах, де мілкі водойми практично відсутні. На схилах багато джерел, поблизу яких час від часу зустрічаються невеликі за площею заболочення. До уваги брали також протоки між островами на Дністрі, які у меженний період стають мілководними або перетворюються на ряд невеликих ізольованих озерець посеред рослинності, якою вкривається днище протоки.

Типи біотопів у регіоні розташування НПП «Дністровський каньйон», що є потенційно придатними для проживання рясоніжки великої:

- 1) заболочення й мілкі водойми у долинах Дністра і його великих приток;
- 2) заболочення на виходах джерел на схилах і травертинах;
- 3) береги стоячих водойм (ставки, водосховища);
- 4) береги річок і струмків зі швидкою течією (псевдо гірський характер);
- 5) мілководдя на Дністрі.

Знахідки рясоніжки великої

Точки знахідок рясоніжки великої наведено на рис. 3 й у таблиці 2. Нумери точок на мапі відповідають рядкам таблиці. У 5 з 6 випадків рясоніжку виявлено на берегах швидкоплинних приток Дністра. У їхніх руслах — велика кількість каменистих уламків уперемішку з гілками та стовбурами дерев, що упали. Такий біотоп вдало описав І. Г. Підоплічко: «На Поділлі річки каменисті, мають глибокі корита, маловодні і взагалі більше підходять умовами до гірських річок...» (Підоплічко 1929: 71) (див. рис. 1 та 2).

Таблиця 2. Знахідки рясоніжки великої (*Neomys fodiens*) на досліджуваній території та морфометричні дані знайдених особин

Місце	Координати	Спосіб виявлення	Дата	Проміри (мм)			
				L	C	Pl	A
окол. с. Лисичники	48.716262°	Візуальне спостереж.	29.05.2013	—	—	—	—
р. Ярмівка, ур. Вовчків	25.851509°						
окол. с. Голігради,	48.690013°	Відлов	03.10.2013	83	57	19	9
ур. Серебря	25.873251°						
окол. с. Устечко	48.794764°	Знайдена мертвою	06.10.2016	84,8	67,3	18,2	—
р. Джурин	25.587736°	Відлов	18.05.2017	79,7	—	18,8	5,1
окол. с. Устечко	48.794764°						
р. Джурин	25.587736°						
окол. с. Лисичники	48.716262°	Відлов	06.11.2019	83,9	60,3	18,2	6,5
р. Ярмівка, ур. Вовчків	25.851509°						
окол. с. Лисичники	48.716262°	Відлов	06.11.2019	86,8	68,3	19,1	8,6
р. Ярмівка, ур. Вовчків	25.851509°						

Рис. 1. Ділянка р. Джурин у місці виявлення рясоніжки, фото автора.

Рис. 2. Ділянки р. Ярмівка у місці виявлення рясоніжки, фото автора.

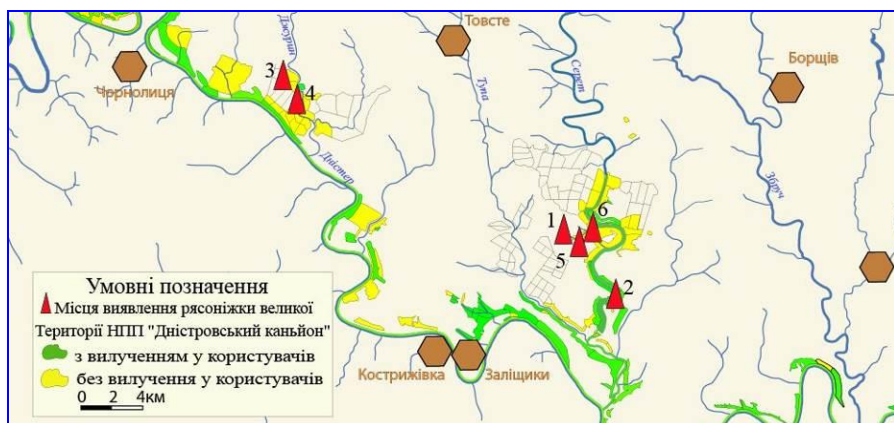

Рис. 3. Місця виявлення рясоніжки великої (*Neomys fodiens*) на території НПП «Дністровський каньйон». Нумери позначок виявлення виду відповідають рядкам таблиці.

Відлов рясоніжки далеко від водних біотопів (знахідка 2), очевидно, пояснюється схильністю цих тварин до міграцій через території, де відсутні типові для них екологічні вимоги. Подібні випадки вказані у літературі. Зокрема, описано знахідку рясоніжки великої на узбіччі дороги у межах населеного пункту за 1 км від найближчої водойми (Заика 2008).

У цього виду відомі дві кольорові морфи (Сеник 1964: 125): з виразно світлим забарвленням черепа та з темним черевом. У досліджених автором зразків є обидва варіанти — три особини (знахідки № 4–6) мали контрастне забарвлення, а одна (знахідка № 2) була темночеревою (рис. 4). Досліджено також особливості черепа рясоніжки, знайденої у р. Джурин 06.10.2016, зокрема ключові краніометричні ознаки (рис. 5). Ці ознаки є типовими для цього виду і перевищують значення у *N. anomalus* (Абеленцев & Підоплічко 1956: 182): довжина черепа 20,7 мм, нижнього зубного ряду — 9,7 мм.

Рис. 4. Два варіанти забарвлення черева рясоніжки: ліворуч — особина з контрастним забарвленням, праворуч — темночерева форма.

Рис. 4. Діагностично вагомі проміри черепа рясоніжки з р. Джурин (знахідка 06.10.2016): довжина черепа (вгорі), довжина нижнього зубного ряду (внизу; докладніше схеми вимірів див.: Загороднюк 2012). Фото автора.

Заходи з охорони

Водотоки, на берегах яких було встановлено проживання досліджуваного виду, типові для НПП «Дністровський каньйон», тому можна припустити широке розповсюдження досліджуваного виду на його території і найближчому суміжжі. Проте чисельність виду невисока.

Основним способом збереження має бути збереження у незміненому виді характерних біотопів. Загрози для існування виду в регіоні — поступова аридизація, що проявляється у зниженні рівня водності водотоків, зменшення витоку джерельних вод і скорочення площі заболоченості поблизу них.

Інша суттєва загроза — потрапляння добрив і засобів хімічного захисту рослин у результаті інтенсивного агровиробництва, що може вести до зміни складу або чисельності гідробіонтів, які є кормовою базою для рясоніжок. Цей останній фактор особливо болісний для НПП, зважаючи на кластерний принцип його територіального устрою). Ділянки Парку, як правило, мають значний периметро-площевий показник, до нього впритул прилягають сільськогосподарські угіддя (Вікиричак 2013).

Рясоніжку велику доцільно внести до Списку видів тварин, які підлягають особливій охороні в межах Тернопільської області, актуальність підготовки та затвердження якого зростає з року в рік.

Подяки

Автор висловлює подяку І. В. Загороднюку за надання копій статей та А. І. Бачинському за допомогу при проведенні польових досліджень.

Література

- Абеленцев В. І., І. Г. Підоплічко. 1956. Ряд Комахойдні. В кн.: *Фауна України; Том 1, випуск 1*. Вид-во АН УРСР, Київ, 175–185.
- Вікирчак, О. К., Л. О. Мандзюк, А. І. Бачинський. 2013. Проблеми інвентаризації та охорони біорізноманіття в ПЗО з територіями кластерного типу на прикладі НПП "Дністровський каньйон". *Праці Державного Нікітського ботанічного саду*, **135**: 168–174.
- Загороднюк, І. 2012. Дослідження остеологічних зразків ссавців: ключові краніометричні ознаки. *Праці Теріологічної Школи*, **11**: 16–32.
- Загороднюк, І., А. Пірхал. 2013. Ссавці Поділля: таксономія та зміни складу фауни за останнє століття. *Наукові записки Державного природознавчого музею*, **29**: 189–202.
- Заика, С. 2008. Новая находка *Neomys fodiens* на востоке Украины. *Праці Теріологічної Школи*, **9**: 264–265.
- Ковалишин, Д. 2011. *Природні умови та ресурси Тернопільщини*. Тернограф, Тернопіль, 1–318.
- Мерзлічкін І., Г. Швердюкова. 2010. Нові зустрічі кутори малої, *Neomys anomalus* Cabrera (Insectivora, Soricidae), у Сумській області. *Праці Теріологічної Школи*, **10**: 135–136.
- Підоплічко, І. Г. 1929. Мамологічні замітки II. Огляд поширення р. *Neomys* на Україні. *Збірник праць Зоологічного музею ВУАН*, **7**: 66–85.
- Сеник, Г. Ф. 1964. Характер змін деяких діагностичних ознак у кутор (Neomys). *Проблеми розвитку природничих і точних наук*. Вид-во Львівського університету, 125–129.
- Слободян, Р. М. 2010. Динаміка чисельності дрібних ссавців ценозах природного заповідника "Медобори". *Природно-заповідний фонд України — минуле, сьогодення, майбутнє. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Гримайлів)*. Тернопіль, 741–744.
- Ссавці... 1999. Ссавці України під охороною Бернської конвенції. За ред. І. В. Загороднюка. *Праці Теріологічної Школи*, **2**: 1–222.
- Талпош, В. С., Б. Р. Пилявський. 1998. *Фауна хребетних Тернопільської області (довідник)*. Навчальна книга – Богдан, Тернопіль, 1–97.
- Татаринів, К. А. 1973. *Фауна хребетних заходу України*. Вид-во Львівського ун-ту, Львів, 1–257.
- Фауна... 2010. *Фауна України: охоронні категорії*. Ред. О. Годлевська, Г. Фесенко. Київ, 1–80.
- Шарлемань, М. 1920. *Звірі України. Короткий порадник до визначання, збирання і спостереження ссавців (Mammalia) України*. Всеукр. кооп. видавн. Союз, Київ, 29.
- Шевчик, Л. О. 1998. Видовий склад мишовидних гризунів (Muroidea, Mammalia) Тернопілля (Україна). *Вестник зоології*, **32** (5–6): 127–132.
- Штик, О., З. Мамчур. 2020. Мишоподібні гризуни Дністровського каньйону: особливості видового складу та структури угруповань (на прикладі урочища Червоне). *Theriologia Ukrainica*, **20**: 67–72.

Резюме

ВІКИРЧАК, О. Рясоніжка велика (*Neomys fodiens*) в Національному природному парку «Дністровський каньйон». — Проаналізовано літературні дані стосовно динаміки популяцій рясоніжки великої в Україні впродовж останніх 100 років. Наведено нові дані про сучасні знахідки досліджуваного виду в регіоні НПП «Дністровський каньйон» (південь Тернопільщини), вказано проміри тіла та черепа обстежених особин. Виділено потенційні біотопи, придатні для проживання рясоніжки. Водотоки, на берегах яких встановлено проживання цього виду, типові для НПП «Дністровський каньйон», тому можна припустити широке розповсюдження *N. fodiens* на його території і в суміжжі. Проте чисельність виду невисока. Основним способом охорони має бути збереження характерних біотопів. Загрози: скорочення площ придатних біотопів та забруднення вод засобами хімічного догляду за садами та посівами культурних рослин. Рясоніжку велику доцільно внести до Списку видів тварин, які підлягають особливій охороні в межах Тернопільської області.